

Wojdyło, Witold

Refleksje nad myślą polityczną obozu narodowego 1918-1939 : posłowie bibliograficzne

Dzieje Najnowsze 38/4, 197-205

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PRZEGLĄD BADAŃ

Witold Wojdyło
Toruń

Refleksje nad myślą polityczną obozu narodowego 1918–1939. Posłowie bibliograficzne

Śledzenie dziejów myśli politycznej ma istotne znaczenie w aspekcie poznawczym i społecznym. Analiza myśli politycznej danego społeczeństwa bywa zarazem poznawaniem jego samego. Niezmiernie ważne mogą też być, co nie ulega wątpliwości, analityczne i pogłębione studia nad jej historią w Polsce — kraju, który od kilkunastu lat przeżywa, nie w pełni chyba jeszcze do tej pory zakończony, proces transformacji ustrojowej. To właśnie przed wielkimi grupami społecznymi, instytucjami politycznymi i jednostkami na początku XXI w. pojawiają się różnorodne problemy i dylematy związane z kierunkiem przeobrażeń społecznych, które w rezultacie decydują o przyszłości społeczeństwa i państwa. Aczkolwiek w poznawaniu realiów minionej przeszłości nie chodzi wyłącznie o poszukiwanie modelowych wzorców i rozwiązań, to nie może nam umykać z pola widzenia rola myśli politycznej w inspirowaniu terażniejszości. W historii dostrzec też można przejaw różnorodnych wyobrażeń, koncepcji i systemów wartości, będących niegdyś próbą odpowiedzi na nurtujące pytania, które i dziś są aktualne, ale w nieco zmienionej postaci i formule.

Polska myśl polityczna sytuuje się w obszarze badawczym cieszącym się zainteresowaniem przedstawicieli wielu nauk społecznych, zwłaszcza historyków, politologów, socjologów, prawników i filozofów, bo ma ona w istocie interdyscyplinarny charakter. Nie wnikając zbyt szczegółowo i bliżej w złożoność konotacji „myśl polityczna”¹ można stwierdzić, iż pojęcie to obejmuje szeroko rozumianą refleksję nad określoną rzeczywistością polityczną. Pozostaje więc w ścisłej symbiozie z polityką. W oddziaływaniu obu tych płaszczyzn mamy do czynienia z zasadą komplementarności, chociaż relacje te nie są zbyt proste. W gronie badaczy zajmujących się myślą polityczną panuje powszechne przekonanie, iż bez należytego przebadania i wyjaśnienia

¹ Patrz m.in.: A. Zybertowicz, *Kategorie do badania polskiej myśli politycznej (rozważania wstępne)*, w: *Studia z dziejów polskiej myśli politycznej*, t. II, *Polska myśl polityczna w dzielnicach pruskiej w XIX w.*, Zbiór studiów pod redakcją S. Kalembki, Toruń 1990, s. 5–27; W. Paruch, *Myśl polityczna — refleksje metodologiczne o pojęciu*, „Annales UMCS”, Sectio. K: Politologia 1999, vol. 6. *Państwo — ludowcy — myśl polityczna*, pod red. Z. J. Pietrasia, A. Wójcika, W. Parucha, s. 27–40.

jej dziejów, trudno w pełni poznać i przybliżyć w wszechstronny sposób obraz rozległej panoramy życia narodu, objaśnić genezę i determinanty zjawisk o podłożu politycznym, wreszcie wskazać ewolucję i dynamikę występujących przemian².

Pozostając w orbicie pojęcia „polska myśl polityczna”, mamy głównie na uwadze projekcje społeczno–polityczne najważniejszych i najbardziej liczących się ruchów i partii politycznych, uosabiających dążenia, pragnienia i interesy większości Polaków wspomnianego okresu chronologicznego. Do ścisłego grona zaliczamy niewątpliwie: endecję, chadecję, ugrupowania o podłożu konserwatywnym, sanację, partie ludowe i ruch socjalistyczny. Większość społeczeństwa polskiego w swoich zachowaniach i rachubach politycznych uznawała i aprobowała ogół koncepcji wypracowanych przez te ruchy wraz z działającymi w ich obrębie stronnictwami i partiami politycznymi. Poszczególne pokolenia ideowe Polaków Drugiej Rzeczypospolitej³ hołdowały zasadzie, iż konstrukcje programowe mieszczące się w myśli politycznej wymienionych nurtów odzwierciedlały w pełni wachlarz odczuć żywotnie związanych z interesem narodu i państwa polskiego wraz z odbiciem ich interesów. Wspomniane ruchy polityczne: „czerpały inspirację z polskiej historii oraz odwoływały się do polskiej tradycji i kultury”⁴.

Badania nad dziejami polskiej myśli politycznej XX w. zainicjowano pół wieku temu. Aniowało je u schyłku lat 60. ubiegłego stulecia tzw. „popaździernikowe pokolenie historyków”⁵. Natomiast systematyczne badania naukowe tej odrębnej już dyscypliny zapoczątkowano przeszło 30 lat temu w środowisku historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego. Trudną do przecenienia, w perspektywie minionych lat, jest tu niewątpliwie inicjatywa profesora Henryka Zielińskiego. Uczony ten, poza organizacyjną stroną tego przedsięwzięcia, sformułował program naukowy — w dużym stopniu aktualny i dziś, stworzył zespół badawczy oraz określił potrzeby i wymogi badawcze z tej dziedziny⁶. Efekty tych badań swój zmateriałizowany wyraz znalazły w serii wydawniczej powołanej przez profesora pt. *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku*. Po jego tragicznej śmierci w 1981 r. dzieło to z powodzeniem kontynuuje do dziś prof. Wojciech Wrzesiński. Od 1975 r. ukazało się jedenaście⁷ tomów wydawnictwa, w którym prezentowane są węzłowe zagadnienia polskiej myśli politycznej czasów nowożytnych i najnowszych. Pogłębione studia nad myślą polityczną prowadzą obecnie także inne ośrodki akademickie: Lublin, Gdańsk, Kraków, Łódź, Poznań, Warszawa, Toruń, Zielona Góra, Szczecin.

Do tej pory ukazało się wiele wartościowych opracowań: monografii, rozpraw, studiów, artykułów przyczynkarskich. Zdołano też opracować syntetyczne ujęcia myśli politycznej niektórych spośród ruchów i partii wraz z syntezami dziejów myśli czasów najnowszych. Mimo stosunkowo licznych już publikacji niezmiennie pozostaje w tej dziedzinie dużo luk i tzw. białych

² A. Wójcik, *Stan badań nad polską myślą polityczną II Rzeczypospolitej, w: Więcej niż niepodległość. Polska myśl polityczna 1918–1939*. Redakcja naukowa J. Jachymek, W. Paruch, Lublin 2001, s. 15.

³ Szerzej patrz m.in.: R. Wapiński, *Pokolenia Drugiej Rzeczypospolitej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991; K. Kawalec, *Spadkobiercy niepokornych. Dzieje polskiej myśli politycznej 1918–1939*, Wrocław–Warszawa–Kraków 2000.

⁴ J. Jachymek, W. Paruch, *Wstęp*, w: *Więcej niż niepodległość...*, s. 11; Patrz też: R. Wapiński, *Polska na styku narodów i kultur. W kręgu przeobrażeń narodowościowych i cywilizacyjnych w XIX i XX wieku*, Gdańsk 2002.

⁵ M. Śliwa, *Polska myśl polityczna w I połowie XX wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1993, s. 256; Patrz też: R. Wapiński, *Historia polskiej myśli politycznej XIX i XX wieku*, Gdańsk 1997.

⁶ H. Zieliński, *O potrzebie i trudnościach badania dziejów polskiej myśli politycznej*, w: *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku*, t. 1: *Polska i jej sąsiedzi*, pod red. H. Zielińskiego, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975, s. 14–19.

⁷ Patrz m.in.: *Między irredentą, lojalnością a kolaboracją. O suwerenność państwową i niezależność narodową (1795–1989)*, w: *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku*, t. 11, pod red. W. Wrzesińskiego, Wrocław 2001.

plam wymagających dodatkowych interpretacji, dociekań i wyjaśnień, pozostałych w spadku po okresie poprzedzającym proces transformacji ustrojowej, albowiem w okresie PRL za priorytetowe uznawano badania koncentrujące się wokół działalności i programów ruchu robotniczego oraz częściowo wokół różnych odcieni ruchu ludowego. Wyrażna zmiana i przesunięcie zainteresowań w kierunku szeroko pojętej orientacji prawicowej uwidoczniło się dopiero po 1989 r.

Przyjęta przez autora chronologiczna cezura jest z pewnością zrozumiała i nie wymaga dodatkowych uzasadnień. Wyznacza ją odrodzenie niepodległego państwa, a zamyka wybuch II wojny światowej i upadek Drugiej Rzeczypospolitej. Należy wszakże podkreślić, iż uzyskanie po 123 latach niewoli suwerenności państwowej miało niewątpliwie wpływ na wzrost aktywności politycznej poszczególnych ugrupowań, stronnictw i partii politycznych oraz zdyskontowane zostało wzmożonym wysiłkiem intelektualnym ówczesnych elit, co niewątpliwie było czynnikiem sprzyjającym rozwojowi myśli politycznej. To wreszcie w warunkach niepodległego bytu państwowego wypracowane zostały: przez obóz sanacyjny — model państwa autorytarne-go, przez ruch ludowy — wizja Polski Ludowej — czy wreszcie przez obóz narodowy — Polski Narodowej⁸. Identyfikuję się z opinią wyrażoną przez Jana Jachymka i Waldemara Parucha, iż: „Nie popełnimy błędu, stwierdzając, że w kończącym się XX w. lata 1918–1939 były okresem największego rozkwitu polskiej myśli politycznej [oraz że — przyp. W. W.]. Współistniały wówczas obok siebie idee właściwe z jednej strony klasycznej filozofii politycznej, nastawionej na poszukiwanie i opisywanie „dobrego świata”, a z drugiej typowe dla refleksji o optymalnym decydowaniu politycznym w istniejących warunkach”⁹.

Akceptacja ścisłych granic chronologicznych w specyfice badań nad myślą polityczną (w tym również obozu narododemokratycznego) musi jednak łączyć się z realnością uwzględnienia faktu przenikania określonych prądów ideowych poza zakreślone cezury. Nie należy bowiem zbyt proceduralnie datować lat początku i zakończenia jakiegoś nurtu ideowego. Okres dwudziestolecia międzywojennego, mimo że stanowi pewną zamkniętą całość, charakteryzuje się określoną dla tej epoki specyfiką układu sił politycznych, strukturą społeczną i ekonomiczną. Czynniki te miały niewątpliwie wpływ na założenia ówczesnych projekcji o podłożu ideowo-programowym. Główni kreatorzy myśli politycznej okresu Drugiej Rzeczypospolitej dorastali bowiem w okresie wcześniejszym i na kształtowane przez nich poglądy i postawy wpłynęły uwarunkowania lat poprzedzających odzyskanie niepodległości. Z kolei ich koncepcje społeczno-polityczne miały wpływ na kształt myśli krystalizującej się w czasie II wojny światowej i po jej zakończeniu. Wspominam o tym dlatego, że w przywołanej poniżej charakterystyce mieszczą się opracowania ilustrujące myśl polityczną okresu międzywojennego z uwzględnieniem przedziałów chronologicznych, a także jej genezy oraz mających miejsce następstw.

Stan obecnych badań nad myślą polityczną obozu narodowego znajduje odzwierciedlenie m.in. w pierwszych opracowaniach syntetycznych. Zaliczyć do nich można niewątpliwie książkę Michała Śliwy pt. *Polska myśl polityczna w I połowie XX wieku* (Wrocław 1993). Treść rozważań autora stanowią projekcje głównych nurtów politycznych (w tym nacjonalistyczny) odno-

⁸ Mówiąc o politycznym obozie narodowym mam na myśli wchodzące w jego skład organizacje: Ligę Narodową (LN), Związek Młodzieży Polskiej zwany „Zetem” (ZMP „Zet”), działające w każdym z zaborów Stronnictwo Demokratyczno-Narodowe (SDN), Związek Ludowo-Narodowy (ZLN), Obóz Wielkiej Polski (OWP), Stronnictwo Narodowe (SN). Patrz: R. Wapiński, *Obóz narodowy*, w: *Życie polityczne w Polsce 1918–1939*, pod red. J. Żarnowskiego, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985, s. 145–163.

⁹ J. Jachymek, W. Paruch, *Wstęp ...*, s. 12.

szące się do kwestii nadrzędnej — a mianowicie odbudowy i utrwalenia stanu niepodległego państwa, poczynając od przełomu wieków do lat 40. Okresowi Drugiej Rzeczypospolitej poświęcił Autor połowę treści książki. W tej samej kategorii opracowań syntetycznych dotyczących nowożytnego polskiej myśli politycznej od końca XVIII w. po lata osiemdziesiąte XX mieści się praca Romana Wapińskiego *Historia polskiej myśli politycznej XIX i XX wieku* (Gdańsk 1997). W odniesieniu do dwudziestolecia międzywojennego zostały w niej przedstawione ogólnie wybrane kwestie ustrojowopolityczne, społeczno-ekonomiczne charakteryzujące miejsce i rolę Polski w Europie. Kolejną próbę napisania syntezy historii polskiej myśli politycznej w latach Drugiej Rzeczypospolitej podjął Krzysztof Kawalec. Jest to praca nosząca tytuł *Spadkobiercy niepokornych. Dzieje polskiej myśli politycznej 1918–1939* (Wrocław 2000). W nocie recenzyjnej czytamy m.in., iż Autorowi udało się umiejętnie połączyć analizę stanu świadomości politycznej społeczeństwa polskiego oraz jego nastrojów wraz z oceną działań polityków i elit politycznych Drugiej Rzeczypospolitej. Ten sposób ujęcia tematu pozwolił Krzysztofowi Kawalcowi pełniej i lepiej zrozumieć niepokoje, obawy i troski o przyszłość kraju, pojawiające się przez cały okres dwudziestolecia międzywojennego w społeczeństwie polskim. Na uwagę zasługuje wreszcie inicjatywa niezwykle aktywnego i prężnego środowiska historyków i politologów, skupiona wokół Zakładu Myśli Politycznej XIX i XX wieku Wydziału Politologii UMCS, które przygotowało zbiorową syntezę pt. *Więcej niż niepodległość. Polska myśl polityczna 1918–1939*, pod redakcją naukową Jana Jachymka i Waldemara Parucha (Lublin 2001). Podjęta przez badaczy lubelskich inicjatywa sprawdziła się do realizacji tezy eksponowanej we wstępie pracy, gdzie czytamy: „Świadomi pionierskiego przedsięwzięcia, pragniemy nie tylko przedstawić uporządkowaną wiedzę, spójny model analizy i siatkę pojęciową, ale również pobudzać dyskusję i sprzyjać rozwojowi badań, służących opracowaniu syntezy polskiej myśli politycznej XX wieku”¹⁰.

Infiltracja koncepcji programowych poszczególnych nurtów politycznych działających w Drugiej Rzeczypospolitej ma uniwersalny charakter. Na tym tle liczba opracowań dotyczących myśli politycznej narodowych demokratów wygląda nader przyzwoicie. W badaniach nad myślą tego ugrupowania na czoło wysuwają się niewątpliwie prace autorstwa Romana Wapińskiego. Ten ostatni w swym rozległym i niezwykle pojemnym dorobku naukowym poza fundamentalną pracą o dziejach polskiej myśli nacjonalistycznej 1893–1939 i o przemianach organizacyjnych w łonie Narodowej Demokracji (ND) wiele uwagi poświęcił zagadnieniom związanym z kwestią relacji między myślą polityczną a świadomością polityczną, tworzeniu się polskich elit politycznych (również endeckich), przesłankom formowania się polskiej świadomości narodowej w XIX i XX stuleciu, problematyce stosunku ND do państwa, jego granic i terytorium, przeobrażeniom narodowościowym i cywilizacyjnym w tym czasie¹¹. Na uwagę za-

¹⁰ Ibidem, s. 12.

¹¹ R. Wapiński, *Narodowa Demokracja 1893–1939. Ze studiów nad dziejami myśli nacjonalistycznej*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980; idem, *Elita endecka. Przyczynek do dziejów kształtowania się grup przywódczych polskich partii politycznych*, „AUW”, 1981, nr 543, s. 411–452; idem, *Polska i małe ojczyzny Polaków. Z dziejów kształtowania się świadomości narodowej w XIX i XX wieku po wybuchu II wojny światowej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1994; idem, *Problem państwa w koncepcjach politycznych obozu narodowego*, w: *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku*, t. VII, *Państwo w polskiej myśli politycznej*, pod red. W. Wrzesińskiego, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988, s. 83–104; idem, *Kresy — alternatywa czy zależność?*, w: *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku*, t. VI, *Między Polską etniczną a historyczną*, pod red. W. Wrzesińskiego, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988, s. 9–45; idem, *Polska na styku...*, passim.

sługują też monografie innych autorów, analizujące ideologię endecką, kształtowanie się państwa polskiego i jego form ustrojowych, terytorium narodowego, granic Rzeczypospolitej, polityki zagranicznej, aspektów praktyki politycznej oraz różnych odłamów obozu narododemokratycznego. Mam tu na myśli m.in. prace: Jerzego Janusza Tereja, *Idee mity, realia. Szkice do dziejów Narodowej Demokracji* (Warszawa 1918); Piotra Świercza, *Narodowa Demokracja na Górnym Śląsku w II Rzeczypospolitej* (Kraków 1999); Krzysztofa Kawalca, *Wizje ustroju państwa w polskiej myśli politycznej* (Wrocław 1995); Mateusza Niecia, *Niemcy w publicystyce Narodowej Demokracji w okresie międzywojennym 1918–1939. Kwestie polityki międzynarodowej* (Wrocław 1998); Mateusza Niecia, *Czechosłowacja w myśli politycznej Narodowej Demokracji (1918–1948)*, w: *Doświadczenie trzech generacji Polaków, Czechów i Słowaków 1918–1998* (red. M. Pułaski, J. Valenta 1948); Mateusza Niecia, „Kwestia austriacka” w poglądach teoretyków polskiego obozu narodowego (1918–1939), „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi” 1997; Janusza Farysia, *Koncepcje polskiej polityki zagranicznej 1918–1939* (Warszawa 1981); Janusza Farysia, *Niemcy w myśli politycznej obozu narodowego 1921–1939*, „Szczecińskie Studia Historyczne”, 2000 nr 13; Jerzego Chodorowskiego, *Czy zmierzch państwa narodowego?* (Poznań 1996); Bogumiła Grotta, *Nacjonalizm chrześcijański. Myśl społeczno-państwowa formacji narodowo-katolickiej w Drugiej Rzeczypospolitej* (Kraków 1986); Bogumiła Grotta, *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku, cz. III. Nacjonalizm: myśl „potomstwa obozowego”* (Kraków 1993); Piotra Wandycza, *Narodowa Demokracja a polityka zagraniczna II Rzeczypospolitej*, „Więź” 1989, nr 8–9, s. 152–168; Andrzeja Wojtasa, *Problematyka agrarna w polskiej myśli politycznej 1918–1948* (Warszawa 1983); Antoniego Bobrusa, *Publicystyka endecka wobec stosunków polsko-litewskich w latach 1920–1939*, „Studia Historyczne” 1989, z. 2, s. 255–270.

Dla poznania dziejów myśli endeckiej istotne okazały się badania związane z istotnymi uwarunkowaniami społeczno-politycznymi projekcji narodowych. Skomplikowane, a zarazem niezmiernie ważne relacje zachodzące między myślą nacjonalistyczną a katolicyzmem podjął Bogumił Grott, *Nacjonalizm i religia. Proces zespolenia nacjonalizmu z katolicyzmem w jedną całość ideową w myśli Narodowej Demokracji* (Kraków 1984) oraz *Nacjonalizm chrześcijański. Narodowo-katolickie formacje ideowe w II Rzeczypospolitej na tle porównawczym* (Kraków 1996), a także Ewa Maj, *Religia i Kościół rzymskokatolicki w polskiej myśli politycznej 1918–1939*, pod red. Jana Jachymka, Lublin 1995, s. 47–63. Z kolei o wpływie, jaki na ewolucję myśli politycznej obozu narododemokratycznego wywierała ideologia i praktyka faszyzmu oraz hitleryzmu, pisali: Krzysztof Kawalec, *Narodowa Demokracja wobec faszyzmu 1922–1939. Ze studiów nad dziejami myśli politycznej obozu narodowego* (Warszawa 1989); Michał Musielak, *Nazizm w interpretacjach polskiej myśli politycznej okresu międzywojennego* (Poznań 1997); Roman Wapiński, *Endecja wobec hitleryzmu i III Rzeszy*, w: *Niemcy, Europa* (Poznań 1997); Maciej Marszał, *Włoski faszyzm i niemiecki narodowy socjalizm w poglądach ideologów Narodowej Demokracji 1926–1939* (Kolonja Limited 2001).

Całością problematyki myśli społeczno-politycznej obozu narododemokratycznego w latach 1918–1939 zajął się Mieczysław Ryba, *Naród a państwo: Myśl społeczno-polityczna twórców ruchu narodowego w okresie międzywojennym* (Lublin 1999). Przedmiotem zainteresowania wielu badaczy była także wiodąca dla tego ruchu idea i koncepcja narodu w kontekście rozwiązania swoistej kwadratury koła, jaką była niewątpliwie kwestia mniejszości narodowych w Drugiej Rzeczypospolitej. Zagadnieniom tym poświęcili swe prace m.in.: Andrzej Friszke, *Naród, państwo, system władzy w myśli politycznej Związku Ludowo-Narodowego w latach 1919–1926*, „Przegląd Historyczny” 1981, s. 1, s. 51–73, Kraków 1995; Roman Wapiński, *Problem państwa w koncepcjach politycznych obozu narodowego*, w: *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku*, t. VII, *Państwo w polskiej myśli politycznej XIX i XX wieku*, pod red. W. Wrzesińskie-

go, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988, s. 83–105; *Z dziejów tendencji nacjonalistycznych. O stanowisku Narodowej Demokracji wobec kwestii narodowych w latach 1893–1939*, „Kwartalnik Historyczny” 1973, nr 4, s. 817–844; Olaf Bergmann, *Narodowa Demokracja wobec problematyki żydowskiej w latach 1918–1929* (Poznań 1998); Krystyna Gomółka, *Sprawa białoruska w koncepcjach Narodowej Demokracji w latach 1918–1922*, w: *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku*, t. VIII, *Polska–Polacy — mniejszości narodowe*, pod red. W. Wrzesińskiego, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992, s. 255–268; Krystyna Gomółka, *Między Polską a Rosją. Białoruś w koncepcjach polskich ugrupowań politycznych 1918–1922* (Warszawa 1994); Krzysztof Kawalec, Teresa Kulak, *Endecja wobec kwestii żydowskiej (lata 1893–1939)*, w: *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku*, t. VIII, *Polska–Polacy — mniejszości narodowe...*, s. 121–138; Ewa Maj, *Mniejszości narodowe w myśli politycznej Narodowej Demokracji (1918–1939)*, w: *Mniejszości Narodowe w polskiej myśli politycznej XX wieku*, pod red. J. Jachymka, Lublin 1992, s. 35–58; Waldemar Mich, *Obcy w polskim domu: nacjonalistyczne koncepcje rozwiązania problemu mniejszości narodowych 1918–1939* (Lublin 1994); Grzegorz Radomski, *Wpływ wychowania na postawy polityczne Żydów w opinii Związku Ludowo–Narodowego (1919–1928)*, w: *Wychowanie a polityka. Tradycje i współczesność*, pod red. Witolda Wojdyły i Michała Strzeleckiego, Toruń 1997, s. 101–109; *Narodowa Demokracja wobec problematyki mniejszości narodowych w Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1918–1926* (Toruń 2000); Mieczysław Sobczak, *Stosunek Narodowej Demokracji do kwestii żydowskiej w Polsce w latach 1918–1939* (Wrocław 1998); Witold Wojdyło, *Stanowisko obozu narodowo–demokratycznego wobec idei pluralizmu kulturalnego w stosunku do mniejszości narodowych w kulturze i oświacie polskiej w latach 1700–1939*, pod red. Aleksandry Bilewicz i Stefanii Walasek (Wrocław 1998), s. 183–195; *Kwestia ukraińska w myśli społeczno–politycznej obozu narodowo–demokratycznego w Drugiej Rzeczypospolitej*, w: *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa*, pod redakcją naukową Zbigniewa Karpusa, Waldemara Rezmera, Emiliana Wiszki, Toruń 1997, s. 359–370; *Stereotyp Żyda w publicystyce społeczno–politycznej obozu narodowego w Drugiej Rzeczypospolitej*, w: *Wychowanie a polityka. Mity i stereotypy w polskiej myśli społecznej XX wieku*, pod red. Witolda Wojdyły, Toruń 2000, s. 87–97; *Międzyrzeczywistością polityczną a światem iluzji: rozwiązanie problemu mniejszości narodowych w polskiej myśli politycznej XX wieku*, pod redakcją Jana Jachymka, Waldemara Parucha, Lublin 2001; Bohdan Halczak, *Publicystyka narodowo–demokratyczna wobec problemów narodowościowych i etnicznych II Rzeczypospolitej* (Zielona Góra 2000).

Możliwość konfrontacji wraz z odniesieniem do działalności ideowo–politycznej ND odszukać można w pracach naukowych dotyczących dziejów politycznych Drugiej Rzeczypospolitej. Autorzy tych opracowań wskazali nie tylko usytuowanie endecji w panoramie polskiej sceny politycznej i omówili niektóre, składowe elementy jej myśli, lecz skonfrontowali ją z poglądami innych, konkurencyjnych nurtów i przeciwników politycznych, m.in.: pilsudczyków, socjalistów, konserwatystów. Wymienić tu można takich chociażby autorów, jak: Andrzej Garliński, *Józef Piłsudski 1867–1935* (Warszawa 1988); *Przewrót majowy* (Warszawa 1987); *U źródeł obozu belwederskiego* (Warszawa 1989); Andrzej Friszke, *O kształt niepodległej* (Warszawa 1989); Jerzy Holzer, *Mozaika polityczna Drugiej Rzeczypospolitej* (Warszawa 1974); Janusz Pajewski, *Budowa Drugiej Rzeczypospolitej (1918–1926)* (Kraków 1995); Szymon Rudnicki, *Działalność polityczna polskich konserwatystów 1918–1926* (Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1981); Jacek Gzella, *Myśl polityczna Władysława Studnickiego na tle koncepcji konserwatystów polskich (1918–1939)* (Toruń 1993); *Zaborcy i sąsiedzi Polscy w myśli społeczno–politycznej Władysława Studnickiego (do 1939 roku)* (Toruń 1998); Jacek Bartyzel, *Konserwatyzm bez kompromisu. Studium z dziejów zachowawczej myśli politycznej w Polsce w XX wieku*

(Toruń 2002); Waldemar Paruch, *Myśl polityczna obozu piłsudczykowskiego 1926–1939* (Lublin 2005). Niezbędne staje się też uwzględnienie opracowań naukowych dotyczących ideologów i przywódców endeckich, poświęconych Romanowi Dmowskiemu, Janowi Ludwikowi Popławskiemu i Zygmuntowi Balickiemu. W tym kontekście na uwagę zasługują prace: Krzysztofa Kawalca, *Roman Dmowski* (Warszawa 1996); Andrzeja Micewskiego, *Roman Dmowski* (Warszawa 1971); Romana Wapińskiego, *Roman Dmowski* (Lublin 1998); Teresy Kulak, *Jan Ludwik Popławski 1854–1908. Biografia polityczna* (Wrocław 1994); Ewy Maj, *Jan Ludwik Popławski 1854–1908. Poglądy i działalność polityczna* (Lublin 1991); Bogumiła Grotta, *Zygmunt Balicki, Ideolog Narodowej Demokracji* (Kraków 1995); Joanny Kurczewskiej, *Naród w socjologii i ideologii polskiej. Analiza porównawcza wybranych koncepcji z przełomu XIX i XX wieku* (Warszawa 1979). W przywołanych monografiach tuż obok not biograficznych pomieszczono wykładnie twórców obozu narodowego dotyczące narodu, państwa, jego ustroju społeczno-gospodarczego, poziomu życia kulturalnego narodu, miejsca Polski w Europie.

Oddzielną grupę monografii, studiów i szkiców stanowią prace ilustrujące działalność ideowopolityczną cenionych polityków i konstruktorów endeckiej myśli politycznej. W pierwszej kolejności można tu wymienić opracowania takich autorów, jak: Jerzy Chodorowski, *Roman Rybarski 1887–1942. Z historii polskiej myśli ekonomicznej i prawnoustrojowej pierwszej połowy XX wieku* (Warszawa 1971); *Roman Rybarski o narodzie, ustroju i gospodarce*, wstęp i opracowanie Szymon Rudnicki (Warszawa 1997); Jan Waskan, *Koncepcje społeczno-polityczne Romana Rybarskiego* (Toruń 1993); Bernadetta Nitschke, *Adam Doboszyński publicysta i polityk* (Kraków 1993); Tadeusz Władysław, „Trzecia droga” w myśli gospodarczej II Rzeczypospolitej: *Koncepcje Adama Doboszyńskiego a program obozu narodowego* (Kraków 1994); *Adam Doboszyński o ustroju Polski*, wstęp i opracowanie B. Grott (Warszawa 1996); Janusz Faryś, Stanisław Stroński, *Biografia polityczna do 1939 roku* (Szczecin 1990); Janusz Faryś, Adam Wątor, *Edward Dubanowicz 1881–1943. Biografia polityczna* (Szczecin 1994); *Wacław Komarnicki o ustroju państwa i konstytucji*, wstęp i opracowanie S. Kilian (Warszawa 2000); S. Kilian, *Myśl społeczno-polityczna Tadeusza Bieleckiego* (Kraków 2000); Witold Wojdyło, *Koncepcje społeczno-polityczne Stanisława Grabskiego* (Toruń 1993); *Stanisław Grabski 1871–1949. Biografia polityczna* (Toruń 2003); Stanisław Wójcik, *Ekonomia społeczna — według koncepcji Stanisława Grabskiego* (Lublin 1995); *Stanisław Grabski o Sejmie, samorządzie i zadaniach państwa*, wstęp, wybór i opracowanie K. Kawalec (Warszawa 2001); Maria Jolanta Żmichrowska, *Jan Kordecki (1884–1967). Działalność oświatowa, społeczna, polityczna* (Warszawa 1996); Piotr Biliński, *Władysław Konopczyński. Historyk i polityk II Rzeczypospolitej (1880–1952)* (Warszawa 1999); *Edward Taylor 1884–1964. Wartości niedocenione i nieprzemijające*, pod redakcją W. Wierzyńskiego (Warszawa–Poznań 1988); Urszula Jakubowska, *Warszawskie lata Zygmunta Wasilewskiego*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1994, z. 2, s. 57–70; Jan Kuś, *Działalność społeczno-polityczna Stanisława Rymara 2 II 1886–14 X 1965*, „Studia Historyczne” 1989, z. 3, s. 417–436; Zbigniew Landau, *Działalność gospodarcza Władysława Kucharskiego (1884–1964)*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1997, nr 3, s. 350–372; Henryk Majecki, *Działalność polityczna Witolda Staniszkisa w okręgu łomżyńskim*, „Studia Łomżyńskie” 1993, nr 1, s. 117–124; Jerzy Kornaś, *Ustrój polityczny i ekonomiczny Polski w myśli politycznej Stanisława Głabińskiego w latach 1919–1927*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie”, 1997, nr 484, s. 5–19; *Wstęp*, w: *Stanisław Głabiński o ustroju państwa polskiego i parlamentarystyce*, wstęp, wybór i opracowanie Jerzy Kornaś (Warszawa 1999); Anna Lityńska, *Idee narodowe w pracach Stanisława Głabińskiego*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie” 1995, nr 450, s. 127–139; Ewa Maj, *Stanisław Głabiński — poseł Związku Ludowo-Narodowego (1919–1927)*, w: *Rola posła i senatora w II Rzeczypospolitej*, pod redakcją Jana Jachymka, Lu-

blin 1989, s. 227–254; Marek Białokur, *Mysł społeczno–polityczna Joachima Bartoszewicza* (Toruń 2005); Marian Mroczo, *Stanisław Kozicki (1876–1958). Biografia polityczna* (Gdańsk 1999).

Obok monografii i artykułów omawiających dzieje ND i jej myśl polityczną w obiegu naukowym znajduje się znaczna liczba prac odnoszących się do kwestii związanych z działalnością Związku Ludowo–Narodowego od momentu powstania, w październiku 1919 r., poprzez zmianę jego miejsca politycznego po majowym zamachu stanu Józefa Piłsudskiego w 1926 r., aż do likwidacji po przegranych wyborach parlamentarnych w 1928 r. i przekształcenie w Stronnictwo Narodowe. Wspomniana w tym miejscu problematyka badawcza stanowiła przedmiot zainteresowań następujących autorów: Adam Wątor, *Działalność Związku Ludowo–Narodowego w latach 1919–1922* (Szczecin 1992); *Chrześcijańsko–narodowi. Z dziejów nurtu politycznego do 1928 roku* (Szczecin 1999); Jerzy Kornaś, *Naród i państwo w myśli politycznej Związku Ludowo–Narodowego* (Kraków 1995); Szymon Rudnicki, *Obóz Narodowo–Radykalny. Geneza i działalność* (Warszawa 1985); tenże, *Narodowa Demokracja po przewrocie majowym — zmiany organizacyjne i ideologiczne (1926–1930)*, „Najnowsze Dzieje Polski 1914–1939”, 1967, t. 11, s. 27–56; Roman Wapiński, *Narodowa Demokracja w walce o władzę i „rząd dusz” w latach 1926–1939*, w: *Dzieje burżuazji w Polsce. Studia i materiały*, pod redakcją Ryszarda Kołodziejczyka, t. II, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980, s. 181–221; Ewa Maj, *Związek Ludowo–Narodowy 1919–1929. Studium z dziejów myśli politycznej* (Lublin 2000); , *Narodowa Demokracja w województwie lubelskim w latach 1918–1928* (Lublin 2002). Z kolei problematyką edukacyjną i wychowawczą w myśli politycznej obozu narodowego w interesującym nas okresie chronologicznym zajął się m.in.: Stanisław Kilian, *Mysł edukacyjna Narodowej Demokracji* (Kraków 1997) oraz Witold Wojdyło, *Wychowanie jako forma działania politycznego w myśli społeczno–politycznej obozu narodowego w latach 1926–1939*, w: *Wychowanie a polityka. Między wychowaniem narodowym a państwowym*, pod redakcją Witolda Wojdyły, Toruń 1999, s. 57–69.

Dotychczasowe studia nad myślą polityczną obozu narodowego w Drugiej Rzeczypospolitej wzbogaciły się o wiele opracowań. Nadal jednak badania nad poszczególnymi kwestiami znajdują się na etapie wstępnej penetracji problemów niż syntetycznych uogólnień. Wiele dotychczasowych ujęć wymaga głębszej refleksji i weryfikacji ocen. Nie wszystkie też publikacji ze względu na objętościowe ramy artykułu zostały przez autora przywołane.

Reflections on the Political Thought of the National Camp, 1918–1939. A Bibliographical Postscript

The infiltration of the programme conceptions represented by particular political currents in the Second Republic is of a universal character. Against this backdrop, the number of studies on the political thought of the National Democrats appears to be quite satisfactory. The objective of the presented article, proposed as a bibliographical postscript, was to discuss the heretofore state of research on the aforementioned problems, with particular emphasis on the following issues: the relation between the political thought of the National Democracy and political awareness; the emergence of National Democratic political elites; the attitude of the National Democracy towards the state, its frontiers, territory, and national and civilisational transformations; foreign policy; the assorted aspects of political praxis; the relations between nationalistic thought and Catholicism; the attitude towards the ideologies of fascism and

communism; the place held by Poland in Europe; the idea and conception of the nation; the national minorities; the activity of National Democratic politicians and ideologues; highly regarded politicians and constructors of programme premises ; the idea of the nation and the state. The political thought of the national camp, therefore, constituted a coherent system of views about fundamental questions of the existence of an independent Republic. It was echoed by a conviction about the exceptional mission of the national camp, exempt from the application of general assessments and values reserved for other political groups, and with a distinct tendency towards a reassurance of national interest, aimed at the realisation of a vision of the national state.